

11. Németh László (1901-1975)

Életútja:

Az egykori Szatmár megyében, a ma Romániához tartozó Nagybányán született, apja ott volt tanár. Középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, de a szünidőket apja rokonainál, a dunántúli Szilasón töltötte, ahol megismerte a parasztság világát, a vidéki életet is.

Elvégezte az orvosi egyetemet, először fogorvosként, majd iskolaorvosként működött.

1925-ben megnyerte a Nyugat novellapályázatát. 1932-ben szakított a Nyugattal, és Tanú címmel lapot indított, melyet egymaga szerkesztett és írt.

Pályájának első szakaszában mind a népi, mind a polgári íróktól független maradt, mindkét csoport beállítottságát egyoldalúnak tartotta. 1932 után már látta, hogy mások nem követik példáját, és így teljesen elszigetelődik, ezért a népi írókhoz közeledett, s velük vállalt közösséget.

1945 után Hódmezővásárhelyen óraadó tanárságot vállalt, és pedagógiai kísérleteket folytatott. Az itt töltött néhány év életének egyik legtermékenyebb időszaka volt.

1949 és 1953 között az irodalompolitika hallgatásra ítélte, fordításokból élt. 1957-től újra bekapcsolódott az irodalmi életbe.

Németh László szépirodalmi műveinek többségében a magasrendű minőséget, erkölcsiséget képviselő ember és a hozzá méltatlan, kisszerű környezet összeütközését ábrázolja. Ha hősei nem tudják önmagukat, igényes és tartalmas életre vonatkozó vágyaikat megvalósítani, magukra maradnak, eltorzulnak, életük tragédiába fordul.

Németh László a lélektani regény művelője volt. A Gyász, az Iszony, az Égető Eszter és az Irgalom között szoros összefüggés van; nemcsak az, hogy mind a négy regénynek nő a főhőse, hanem hogy ezekben a nőalakokban az embernek az archetípusait, "ősképeit" akarja az író bemutatni. Az első két regény intenzívebb hatású, feszes, jól megkonstruált, zártabb szerkezetű mű, a másik kettő kevésbé jól sikerült.

Iszony (1947)

Az Iszony az elemzések szerint az író legtökéletesebb regénye. Művét húsz nyelvre lefordították, akkora sikert aratott. 1942-ben kezdte el írni Móricz Zsigmond kérésére a Kelet népe számára. Móricz halálával a lap megszűnt, az írás is félbe maradt.

Az Iszony éregény, a történetet Kárász Nelli mondja el egyes szám első személyben az emlékezés alaphelyzetéből. Az elbeszélő maga is szereplője a történetnek, az eseményeket maga is regényszereplőként éli át. Mindent úgy ismerünk meg, ahogy az az elbeszélő szubjektív tudatán átszűrődik. Házasságának történetét azért írta le, hogy magyarázatot találjon a vele történetekre, megértse saját lényét, számot vessen életével. Ezért a regényben a helyzet- és önelemző reflexiók, meditatív elemek uralkodnak, ezek alakítják a kompozíciót is, a jelenetek, dialógusok csak ezeknek alárendelt, kisebb szerephez jutnak.

Az elbeszélés időbeli rendje az emlékezetben felidézett helyzetek sorából alakul. Néhány előreutaló megjegyzéstől eltekintve a hátratekintő eljárás az uralkodó, az elbeszélő időnként mégis kilép az általa választott idő síkjából, hogy egy-egy viszonyító időszakot felidézzen a folyamatok megvilágítása céljából. A történet így vissza- és előreutalások rendszerében bontakozik ki.

Nelli bizonyos távolságtartással idézi fel az eseményeket. Nemcsak azért, mert a történet már lezárult, és időben is eltávolodott tőle, hanem elsősorban azért, mert az az életszakasz, amelyről mesél, már eleve idegen volt számára. Ez a távolságtartás is jelentősen befolyásolja az elbeszélés menetét és módját: az elbeszélő számos elemet elhagy, vagy csak röviden említ, más elemeket részletezően ad elő, mert ezek szerepét jelentősnek érzi.

A regény az elbeszélő tudatának működését a maga összetettségében tárja elénk. Bemutatja állapotát az események idejében, ellenőrzi ezt az elbeszélés jelenében, ezenkívül rögzíti azt is, hogy a főszereplő (elbeszélő) viselkedése hogyan tükröződött más személyek tudatában. Nelli először felidézi a jelenetet, ezt követik az egyidejű, majd jelenkori reflexiók, az utóbbiak már következtetés, értékelés formájában.

Az írónak ez a regénye tehát nemcsak hagyományosabb realista lélekábrázolás, hanem egyben jellegzetesen 20. századi tudattörténet is.

Mivel az elbeszélői nézőpont Nellié, így a férj, Takaró Sanyi mind az ő látószögében jelenik meg. Nelli valóban azt gondolta, azt élte át annak idején, amit felidézett. Sanyi emlékezetéről viszont nagyon rossz az elbeszélő véleménye. Ha Nelli nem bűnös, Sanyi sem az, sőt ő az igazibb áldozat, hiszen ő pusztul bele ebbe az élet-halál küzdelemmé váló házasságba.

A regény története az 1920-as években zajlik. Néhány évvel vagyunk az első világháború után, Takaró Sanyi a sok éves katonáskodás miatt ekkor fejezi be tanulmányait. Az emlékezés négyévesnek nevezi a házasságot. Az emlékek lejegyzésére néhány hónapos vagy többéves cenci tartózkodás után kerül sor, ugyanis a múlt véglegesen lezárult.

A cselekmény nem sokkal Nelli és Sanyi megismerkedése után indul. Egy bálon együtt táncoltak, a fiú ott nézte ki magának a lányt. Újév délelőttjén öccsével együtt kiment Huszárpusztára köszönteni a lányt. Nelli ekkortájt 18-20 éves lehetett.

Az 1920-as években sem volt feltétlen szükségszerűség, hogy egy lány hozzámenjen ahhoz a férfihez, akit ki nem állhat. Volt mód a szakításra. Mi az, ami Nellit Sanyihoz láncolja?

Paradox módon mindig egy-egy rokon halála. Nelli elhatározza, hogy szakít a fiúval, másnap véletlenül meghal az édesapja. Anyjával együtt teljesen vagyontalan: a házasság nemcsak pillanatnyi gondjaikat rendezné el, hanem sorsukat is. Végül a lány kénytelen igen bólintani. Él benne a remény, hogy elviselhető lesz az életük, és ezt kislánya, Zsuzsika születése is táplálja. Egyévi házasság után azonban meghal Sanyi apja, s így be kell költözniük a faluba a gazdaság miatt. Nelli ellenzi e lépést, számára idegen a falu világa. Drámai fordulat az után lesz, hogy Nelli és Imre beszélgetnek egymással. Ettől kezdve válik szörnyeteggé, némán visszahúzódó anyósa is kifakad ellene. Ez készíti Nellit a hirtelen szökésre: anyjához és annak testvéreihez utazik Cenre. Azt reméli, hogy talál munkát, szó van róla, hogy Szeréna néni postamesteri állását vehetné át, ha megtanulja a szakmát, azonban Szeréna néni hirtelen meghal. Ezzel a három lánytestvér és Nelli sorsa is bizonytalanná válik. Sanyi felkeresi haldokló anyjának a kérésével Nellit, nem mondhat nemet. Az anyós megköveti őt, Nelli pedig megígéri, hogy marad.

A gazdasággal bajok vannak, gyűlnek adósságaik. Nelliben ez ismét munkakedvet ébreszt fel az utolsó remény. Sanyi azonban másként dolgozik, mint Nelli, mások a tervei is. Miután azt is megtudja, hogy férje cselédlányokkal is kikezdett, végleg úgy érzi: „az emberszenny, a világpiszok, ami belémcsap, előnt.”. Néhány hónap múlva Sanyi tüdőgyulladást kap, rádöbben, örülne, ha meghalna. S amikor lábadozó férje szerelmeskedni akar vele, dulakodni kezd, párnát kap maga elé, és öntudatlanul is megfojtja férjét. Ezzel még nincs vége a megpróbáltatásainak: maga sem tudja, gyilkos-e. Nem a kezelőorvost, hanem Jókutit hívja. Nellire még vár egy válságos helyzet: kapcsolatának tisztázása Jókutival. Harmadik döntés: a számára idegen falut el kell hagynia és végleg Cenre kell költöznie. Az örökség biztosíthatja a tisztas életszínvonalat családjának, ő maga dolgozhat, jótékonykodhat a cenci gyermekkórházban és a kisváros szegényeinek körében.

Nelli sorsa példa arra is, hogy „megszokni vagy megszökni” igazsága sem mindig érvényesülhet: ő a megszokásra nem képes, megszökni nincs módja. Sanyi viszont az ősi tapasztalati igazságban, a megszokásban reménykedik. Sanyi áldozat volt

Nelli iszonyának rétegei vannak. A világ, a falu, az emberek szemével nézve először a házasságba nehezen beletörődő nő, majd a rossz házastárs képe mutatkozik meg. Sanyi különösen sokáig ügyel arra, hogy az ő házasságáról ideális kép alakuljon ki. Sanyi nem tudja, hogy mi lehet Nelli baja igazából vele, és később is csak annyit ért meg, hogy nem szereti őt.

Nyilvánvaló a tragédia oka: két végzetesen össze nem illő ember vált házastárssá. Nelli tényleg apáca-típus volt. Nelli apja lánya: magányra termett, de szintén magányos anyjának vigaszát, a vallást sem találja meg. Sanyi viszont feltűnően nyitott társadalmi ember, közösségek nélkül nem tudja jól érezni magát.

A házasságuk egy katasztrófa történéssora. Nelli személyisége katartikus módon megtisztul. Ezért nem érez büntetést, és látja be ugyanakkor, hogy büntetése a születéstől fogva való.

A kivívott magány azt is jelenti, hogy az egykori pusztai lányból, a szentből, miután a házasságban szörnyeteggé vált, ismét szent lehet: a világgal nem elegyedő, különállását megőrző, de a világ hétköznapi életében mégis tevékenyen és hasznosan részvevő lény.

Iszony (1947)- vázlat

I. Németh László az emberi élet célját, értelmét kereste nagy terjedelmű, sok műfajú életművében. (drámák, regények, esszék) Az Iszony című regényt Móricz Zsigmond biztatására kezdte írni.

Németh László négy regényében nő a főszereplő (Gyász, Iszony, Irgalom, Égető Eszter), s ezek női sorsokat mutatnak be

- cím: szerette az egyszavas címeket, mely előreutaló, összegző
- címe elidegenedést fejez ki (életérzés)
- témája: egy házasság története
- a házasság egy katasztrófa történetesora
- „görögös” éregény (pl.: Oidipusz)
- visszafelé elemzi magát a cselekmény során - tudatregény
- A sokdimenziós műben egybeolvadnak a különféle rétegek, a társadalmi, a lélektani és a mitológiai sík;
- A pszichológiai analízis összeshívódik a korrajzzal - Nelli iszonyának rétegei: biológiai (irtózik a testiségtől), társadalmi (magányos alkat, pusztai ember, közösség nélkül érzi jól magát.)
- A lélekelemzés síkján: regény „burkolt tragédia”

Értelmezési lehetőségek:

- női lélek rajza (egy bizonyos nőtípus)
- társadalomrajz: a századelő Magyarországnak képe
- mitikus: Artemisz istennőt Aktaion meglesi fürdőzés közben, aki szarvassá változtatja, majd széttépeti a kutyáival (görög mitológia)

II. Szerkezete: a regény három szerkezeti egységre tagolódik

1. rész: Az esküvőig

- a Takaró fiúk újévi köszöntése Huszárpusztán
- Nelli iszonyodik Takaró Sanyitól
- Nelli édesapjának halála után ez a házasság jelenti Nelli és édesanyja helyzetének
- Sanyi és Nelli házassága a környezet hatására és Sanyi akaratóból
- Nelli egyre jobban idegenkedik Sanyitól és a házasságától

2. rész: A házasság - a leghosszabb rész

- házasságukból gyermek születik, Zsuzsika, de Nellit az anyaság nem változtatja meg
- Sanyi apjának halála után beköltöznek a faluba, de idegensége sem változik Nelinek
- Nellit a társasági élet sem oldja fel, sőt egyre feszültebb a viszonya mindenkivel
- Nelli a Takaró Sanyi öccsével, Imrével folytatott beszélgetés után dőbber rá a helyzetére
- Kegyetlen lesz a férjével, szörnyeteggé válik
- Egy családi vita miatt, látszólag anyósa megjegyzése miatt Nelli megszökik, s Cencen új életet próbál kezdeni (anyjával és annak lánytestvéreivel)
- Meghal Szeréna néni - ezzel Nelliék sorsa bizonytalanná válik
- Jókuti házassági ajánlatot tesz, de Nelli kiadja az útját
- Sándor édesanyja haldoklik, ezért Nelli visszaköltözik, és a haldokló anyósának megígéri, hogy Sanyi mellett marad
- majd Sanyi is megbetegszik, de amikor lábadozik egy erőszakoskodás során Nelli megfojtja
- Jókuti néma cinkossággal természetes halálnak állítja be az esetet

3. rész: A történet vége

- Végleg Cencre költözik, megpróbálja szeretni a lányát, aki apja hasonmása
- Jótékonykodásban találja meg a nyugalomát
- Nelli nem érez büntudatot, s önmagával is megbékél
- Jókuti ismét megjelenik Nelli életében, immáron utoljára
- Szerkezetileg hasonlít a görög tragédiákhoz: megvan a katarzissal záruló három felvonás. - A három fejezet: Az esküvőig; A házasság története; A történet vége.
- Zárt szerkezetű alkotás: a huszárpusztai magány csendjéből Nelli a cenci erdők csendjébe, a „megnyert nyugalom”, a megtalált részvét gyógyító állapotába tér vissza.

- Ismétlődő motívumként kulcsfontosságúak a halálesetek Nelli életében: édesapjáé kényszeríti a házasságba; Sanyi apjának halála után költöznek be a faluba Béla bácsi halála az Otrubai lányok összeköltözését eredményezi, Szeréna nénié meg azt, hogy Nelli postáskisasszony sem lehet; anyósa haldoklásának hírére hajlandó visszatérni Cencről - végül Sanyi halála hozza számára a megszabadulást.
- Az elbeszélés ritmusa az elszabaduló érzelmek-indulatok egyre gyorsuló ütemét követi.

Kárász Nelli és Takaró Sanyi házasságtörténete a mű lélekelemző, biológiai-pszichológiai síkján.

- Sanyi rosszul választ - kapcsolatuk nem romlott meg: ismeretségük (első pusztai találkozásuktól kezdve) eleve diszharmonikus, feszültséggel teli; végig meghatározza Nelli szembenállása, ellenkezése
- az elbeszélő tudatának működésén keresztül ismerjük meg, ami a cselekményben történik
- a számadás önelemzés is:
 - a főhős, Kárász Nelli mondja el házasságának történetét (mely számára elviselhetetlen)
 - a visszatekintés célja egy baljós kapcsolat rekonstrukciója
 - az elbeszélői nézőpont Nellié, mely nem lehet tisztán objektív
 - a regény története 1920 körül indul, ám a konkrét évszámoknak nincsen jelentősége
 - a múlt véglegesen lezárul a mű végén
 - Nelli megőrzi világidgenségét, s megtalálja hozzá a társadalom számára elfogadható szerepet
 - a cselekmény nem sokkal Nelli és Sanyi megismerkedése után indul
 - előéletéből nagyon kevesek tart szükségesnek közölni, s a házasság utáni történet is rövid
 - az emlékezés azt mutatja be, miként nyeri vissza a kezdetihez hasonló állapotát Nelli
 - ami Nellit Sanyihoz láncolja az paradox módon mindig egy-egy rokon halála
 - a mű drámai fordulatot azután vesz, hogy Nelli és Imre beszélgettek egymással - ettől kezdve válik Nelli „szörnyeteggé”
 - válságos helyzet alakul ki Jókutival való kapcsolatának tisztázásakor
 - Nelli sorsa arra is példa, hogy a „megszokni vagy megszökni” igazsága sem mindig érvényesülhet
 - Nelli a megszokásra nem képes, megszökni nincs módja
 - iszonyának különböző rétegei vannak: biológiai, társadalmi (szokásbeli)
 - a tragédia oka: két végzetesen össze nem illő ember házassága
 - Nelli elsősorban a körülmények áldozata, Sanyi Nellié
 - A Takaró-fiúk újévköszöntő látogatása után összesen kétszer találkoznak személyesen, de Nelli ellenérzései erősödnek
 - édesapja halála döntési helyzetbe kényszeríti
 - a teljes kiszolgáltatottságát tudatosító pesti nászút után: egymást követik a viták, az összecsapások - - védekeznek, majd vadul támad is - keresi az álmegoldásokat, pótcselekvéseket, húzza az időt: gondoskodó anya lesz hirtelen, beleveti magát a munkába, a vendégeskedésbe, még a falusi flörtökbe is.
 - De „a rossz házasság - gyalázatosná is tesz”: az egyre erősebb testi-lelki undort csak az irtózat, a düh, a gyűlölet „árnyalja”, sőt, utolsó cseppként, a szégyen is: férje viszonya a cseléddel
 - Megszűnik minden más érzésfajtája az elhatalmasodó irtózáson kívül - de csak a beteg Sanyi gyengesége teszi lehetővé a végkifejletet: dulakodás közben megöli a férjét
 - Az egész folyamat, minden elemével, az eleve meglevő iszony erősödése, elhatalmasodása, komplexussá növekedése volt, és szükségszerűen vezetett a tragédiához
 - Sanyi és Nelli ellentétes személyisége volt a folyamat oka - ellentétpárok: Nelli és Sanyi
 - Kárász Nelli büszke, öntörvényű, „magának való”, önmagába zárt egyéniség, érzelm- és szerelemhiányban élő ember, mindenkit elutasított, senki sem tudott kedvére tenni, apáca-típus volt, magányra termett
 - Sanyi hivalkodó, harsány, közönséges, hiú, kényelmes, igazságkerülő, jóképű, gazdag családból származó fiatal férfi, extrovertált, társasági lény, megvolt benne a hajlandóság a változásra, jobban akart alkalmazkodni
 - Sanyi ragadozó, Nelli növény természetű
 - különbségük a munkában is megnyilvánul (minőségember és életterv nélküli személy)
 - Nelli fizikailag is viszolyog Sanyitól: Sanyi tömzsi, szőrös hátú kezétől, szőrös hátától
 - Mivel Sanyi nem képes elfogadni az ő normáit, értékrendjét, egyre inkább Nelli süllyed Sanyi közönségességéhez a dühkitöréseivel
 - A regény E.sz. 1. személyben íródott: Nelli mondja el a házasság történetét, s közben analizálja magát.

- Magányos ápolónő, amikor visszagondol a történetekre: ebből az alkatához már illő életformából tekinti át házassága történetét -; mindez igazolja, hogy csak akkor válik szörnyeteggé, ha nem élhet saját elképzelései, mércéi szerint. Elvesztett szabadságát Sanyi halála után kapja vissza.
- Utal Raszkolnyikov gyilkosságára, és megfogalmazza nemcsak a két tett, hanem a két alkat közti különbséget is: „Kizárt, hogy én egy öregasszonyt a pénzéért agyonüssek. De ha már agyonütöttem volna, akkor az a természetemből következne, és nem bánám meg. - Nelinek nincs büntudata
- Sanyi megsértette a személyes világát, amit a nő nem szeretett volna megosztani vele
- a világtól való elidegenedése, iszonyodása a bűn iránt is érzékenyvé teszi
- „Az, ami történt, úgy történt, ahogy a kő leesik vagy, ahogy a sokat hajlított ág egy percben visszarúg.”
- „Nem büntudatot éreztem, csak dacot, haragot a világ ellen, amely élni lökött, s aztán ezt csinálta velem.”
- „A lelkem nem tudott elegyedni a világgal.”

A görög tragédiákra emlékeztető feszes szerkezet igazodik a lélektani ábrázoláshoz:

Az esküvőig	A házasság története	A történet vége.
Pusztaszent	Falu Fánccs Szörnyeteggé válik	Erdő, Cenc - megbékélés
Magány, munka	Feldúlt személyiség, szökési kísérletek - a halálesetek miatt nem sikerülnek	Magány, munka: Zsuzsika nevelése, emberekért való szolgálat

Társadalmi sík: pontos társadalomkép

- A gazdag paraszt (Sanyi) és büszke, lecsúszott dzsentri (Nelli) - társadalmi szinten sem illenek össze: Nelli édesapjának „benne volt a csontjában, hogy minden őse a magáén volt úr”), másrészt a gazdag, urizáló parasztcsalád, akiknél „mindenütt zsírosat, tömöttet fogott a szem”. A szülők még paraszti módon élnek, de a két fiukat kitanítatják.
- A regény célja nem a társadalom kritikája, leleplezése - nem a témája, hanem háttere az ábrázolt világ
- Reális a két háború közti vidéki társadalom, a lecsúszott dzsentrik és a gazdag parasztok 1920-as évekbeli világának megjelenítés
- A szereplők leginkább a főhősök kontrasztjai vagy analógiái: a Sanyival együtt „kutyálkodó” hajdani katonatársban, Bodolaiban férje „tanítómesterét” látja Nelli (akinek Sanyi „csak rossz utánpótlás”); a körülötte sündörgő fánccsi férfitársadalom jellegzetes, hiteles figurája a dohányszagú Slenkai doktor; a sváb állatorvos, Dányi; Molnár, az ágyádi takarékos elnöke, valamint Kardos főjegyző és az „adóügyis” Lajoska. (Jókúti, a bizonytalan előéletű nőgyógyász, aki vállalja Nelliért a börtön kockázatát is, csak egy újabb lehetőség lenne, hogy valaki megint „rávasalja magát”). A házasságra vágyó nők is (Terus, Piri tanítókisasszony), a feleségek is kiszolgáltatottak; Marcsa (Dányiné) féltékeny és kétszínű, a (rokonszenvesebb) „finom, koraosz” Katinka (Slenkainé) tanácsokat is oszt: „Sanyi egyszerű, naiv ember; néha egy kicsit szószátyár; de még mindig derekabb, mint a mi férjeink közül akármelyik. Meg kell becsülnöd őt. Ne azt nézd: mit okoz; azt nézd, hogy mitől kímél meg. Te nem ismered az asszonyok megaláztatását.”

Mitológiai sík:

- Az egyedi és a mítosztörténet összefonódása is mutatja a regény időtlen, örök emberi voltát.
- Nelli visszaserzi magányát, úgy, ahogy Diana legyőzi Akteont: Nelli és Sanyi jelleme túlmutat egyedi önmagán, archetípusok (Nelli hasonlít Dianára - a mítoszra való utalások: aszexualitás, kutyák, erdő)- A két típus örök szembenállása a növényi és a ragadozó természet, a tartózkodás és a mohóság, az intellektus és túlzott ösztönélet, a határozott jellem és az önmagának is hazudozó, pózoló, társasági üresség, az egyéniség és átlagember

III. Megoldás:

Nelli megmarad társadalmon kívüli lénynek, a kivívott magányában ismét szentté változik, megőrzi világidegenségét, de megtalálja magának a társadalom számára elfogadható szerepet.

Németh László szerint az embernek erkölcsi kötelessége, hogy a lehető legjobban megvalósítsa önmagát, ezt csak a közösség aktív, cselekvő tagjaként érheti el!